

**ТЕОРІЯ
ТА МЕТОДОЛОГІЯ**

ДО ПИТАННЯ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕНТИФІКАЦІЮ ІСТОРИКІВ УКРАЇНИ другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

У сучасній світовій історичній науці відбувається активний процес перегляду деяких усталених точок зору. Одним з дискусійних питань залишається проблема національної ідентифікації істориків підросійських та підавстрійських українських земель ХІХ – початку ХХ ст.

Науковці радянського періоду та сучасні російські дослідники (Б.Г.Могильницький, Л.М.Хмильов, О.М.Нечухрін та ін.) називають переважну більшість істориків Російської імперії російськими вченими¹. До російських письменників у Галичині Н.В.Водозовов, наприклад, відніс А.С.Петрушевича, Б.А.Дідичького, О.А.Мончаловського та інших².

На думку історика діаспори І.І.Лисяка-Рудницького творчість вчених українського походження (М.І.Зібера, М.М.Ковалевського, В.В.Лесевича, Б.О.Кістяковського, Д.М.Овсяніко-Куликовського, М.І.Туган-Барановського), які більшу частину свого життя проживали поза Україною, необхідно вивчати як представників інтелектуальної історії України³. Свою думку І.І.Лисяк-Рудницький обґрунтував причетністю науковців, що народилися на українських землях, до національної справи, що мало інколи катастрофічні наслідки для їх службової кар'єри, та національно орієнтованими поглядами⁴.

Окремі аспекти проблеми національної ідентифікації істориків України стали предметом аналізу сучасних українських та польських учених⁵. Ряд сучасних українських⁶ та польських⁷ дослідників висловилися за врахування регіональних особливостей розвитку історичної науки. О.А.Удод пропонує розглядати українську історичну науку як «своєрідну національно-регіональну систему наукових знань»⁸. «Багатьма сучасними українськими авторами, – відзначає С.І.Лиман, – не у повній мірі

враховується складний комплекс політичних, організаційно-правових, конкретно-наукових, нарешті, ментальних та психологічних аспектів та реалій XIX ст. ...загальноєвропейському статусу медієвістиці в Україні XIX ст. передував загальноросійський (а у випадках – з медієвістикою у Львівському або Чернівецькому університетах – загальноавстрійській)... статус»⁹.

Сформульована П.Магочієм¹⁰ та розвинута рядом сучасних дослідників концепція подвійної чи потрійної лояльності істориків України досліджуваного періоду не остаточно вирішує проблему.

У сучасній вітчизняній літературі простежується досить чітка тенденція звуження проблемного поля історіографії. Так, головна увага приділяється саме тим науковцям України, яких вважають українськими істориками. Творчість тих істориків, які не належали до української історіографії, вивчається порівняно менше. У працях попередників неналежним чином показані умови широкого поширення подвійної лояльності багатьох істориків досліджуваного часу, не визначені критерії належності до конкретної національної історіографії.

Тому завданням даної статі є показати фактори широкого поширення подвійної лояльності багатьох істориків, а також визначити критерії приналежності науковців різних регіонів України, у першу чергу Наддніпрянської України та Східної Галичини, до тієї чи іншої національної історіографії.

Географічні межі нашого дослідження – українські землі Російської та Австро-Угорської імперій, точніше – вузівські міста (насамперед Київ, Харків, Ніжин, Одеса, Львів, Чернівці), в яких проживала переважна більшість науковців досліджуваного часу. Саме у конкретному міському соціально-культурному просторі, головним чином у середовищі міської інтелігенції відбувалося становлення університетсько-академічної історіографії з її університетами, науковими товариствами, видавництвами, архівами, музеями. У підросійській Україні діяли російськомовні Київський університет св. Володимира та Історичне товариство Нестора-літописця при ньому, а також Харківський і Новоросійський університети, Ніжинський історико-

філологічний інститут та історико-філологічні товариства при них. На західноукраїнських землях серед головних польських наукових інституцій слід назвати університет імені Франца І (у 1918–1939 роках імені Яна-Казимира) та Історичне товариство у Львові, серед українських – Наукове товариство ім. Шевченка у Львові. У Чернівцях у 1875 р. був відкритий австрійський університет з німецькою мовою навчання. Українські історики-викладачі становили малий відсоток викладацького корпусу Чернівецького університету. У всіх цих установах працювали представники різних національних історіографій. Соціально-культурний простір був окреслений адміністративними рамками та державними кордонами і надавав певну географічну цілісність науковому співтовариству. Науковці проживали в одних і тих же містах, часто спілкувалися між собою та співпрацювали в одних і тих же навчальних, наукових та громадських установах, дотримувалися у переважній своїй більшості подібних теоретико-методологічних поглядів. Методологія творчості представників російської, української, польської та інших національних історіографій, які проживали в зазначений час на українських землях, є набагато більш подібною у порівнянні з тематикою їх праць та суспільно-політичними поглядами.

Загальновідомо, що історична наука України періоду входження етнічних українських земель до складу Російської та Австро-Угорської імперій була репрезентована українськими, російськими, польськими істориками та вченими інших національностей¹¹.

Представники української історичної науки, як університетські викладачі, водночас були чиновниками Російської чи Австро-Угорської імперій. Як підкреслює С.І.Лиман, їх інтелектуальну поведінку коригували «магія докторських та магістерських ступенів, бажані професорські звання, перспективи отримати за службу особисте, і, навіть, спадкове дворянство (для тих, хто його не мав)»¹². Більш того – харківський дослідник пише про «стійку перевагу у поліетнічній Російській імперії ХІХ ст. станово-корпоративних та конфесійних рефлексів [останнє слово не досить вдале на нашу думку – Б.О.] над

національними»¹³. С.І.Лиман слушно відзначає «часту ротацію професорсько-викладацького складу у межах Російській імперії»¹⁴ [і Австро-Угорської також – Б.О.]. Близько половини істориків підросійської України навчалися в університетах поза її межами (головним чином у Санкт-Петербурзькому та Московському). Значна частина науковців українського походження Галичини, Волині, Буковини, Закарпаття здобули польсько-австрійську освіту¹⁵ та були австрійськими чиновниками¹⁶.

Національність за документами не завжди збігалася з самоідентифікацією. Так, наприклад, поляк (по матері) та католик (до переходу у православ'я) В.Б.Антонович став лідером українофільського руху. Серед представників російської історіографії в Україні, наприклад, В.К.Надлер походив з православних німців, В.П.Бузескул – з молдаван, М.Н.Петров – з мордвин та поляків.

Головною особливістю розвитку суспільних наук на українських землях, які входили в зазначений період до складу обох імперій, була наявність цінностей подвійної чи потрійної лояльності істориків України¹⁷. Їх переважну частину сучасні науковці беззастережно відносять лише до національної історіографії. Зрозуміла національна ідентифікація суто українських науковців, наприклад родини Грушевських. Проте, на наш погляд, потрібно робити певні застереження щодо ряду інших істориків. Так, у досліджуваній час спостерігався перехід істориків від однієї до іншої національної, та, інколи, і конфесійної приналежності.

Учені України найчастіше самоідентифікували себе: 1) лише як українські історики (М.С.Грушевський); 2) як російсько-українські (М.І.Костомаров) чи українсько-польські (ряд галицьких українців); 4) як російські (М.Н.Петров); 4) як польські (майже всі львівські поляки); 5) як представники інших національностей. Відомі поодинокі випадки зміни дволяльності (наприклад, П.О.Куліша).

Яскравим прикладом зміни польської приналежності на українську стало публічне проголошення служінню українському народу польськими шляхтичами В.Б.Антоновичем,

Б.С.Познанським¹⁸, Т.Р.Рильським з переходом частини київських гміновців у 1860-х роках у православ'я¹⁹. Представник старовинного польського шляхетського роду В.К.Липинський заснував журнал «Przegląd krajowy» у Києві у 1909 р. з метою пропаганди української ідеї серед поляків Правобережної України²⁰. Чверть його праць, в тому числі з історії України, написана польською мовою²¹. Не випадково, що сам В.К.Липинський характеризував себе як «українця польської культури»²². Про таку самоідентифікацію В.К.Липинського свідчать і його псевдоніми: Правобережець, Nobilis Ruthenus, Ukrainiec.

Типовим прикладом подвійної лояльності є творчість та культурницько-просвітницька діяльність Д.І.Багалія, який зробив успішну чиновницьку кар'єру. Незважаючи на те, що поміркований та лояльний до влади характер його діяльності у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. сприймався як українофільський та викликав критику з боку реакційних та консервативних сил²³. Погоджуємося з думкою В.В.Кравченка: «У цілому українська самосвідомість Д.І.Багалія до 1917 року не входила в суперечність із «загальноросійською», існуючи на засадах подвійної лояльності. Його праці з української тематики легко вкладалися в річище історичного краєзнавства чи то обласництва, а національне почуття, принаймні ззовні не виходило за рамки багатовікової традиції «незлитності та нероздільності» трьох етнічних гілок східнослов'янського древа: «малоросів», «великоросів» та «білоросів». Громадська діяльність Д.І.Багалія, подібно до наукової, мала подвійний в національно-культурному відношенні характер. З одного боку, вона була частиною українського національного руху в його культурницьких формах. З другого – вкладалася в загальне річище російського лібералізму»²⁴.

Національний характер творчості науковця найкраще ідентифікувати за суспільно-політичними переконаннями вчених, проблематикою їх наукової спадщини, специфікою дослідження історії своєї нації. Так, професор Харківського університету М.Н.Петров підкреслював, що самостійність його наукових досліджень полягає «не у відкритті яких-небудь нових сторін

і явищ минулого життя, не в оригінальності дослідження вже відомих, а головним чином у російській [підкреслено нами – Б.О.] точці зору на цілу течію всесвітньої історії й відповідно цьому російському погляду класифікації, відбору, плануванні й оцінці подій»²⁵.

Саморефлексія часто не була ідентифікована з національних позицій (насамперед з українських), і тому, що українська історична наука продовжувала розглядатися частиною вчених того часу як регіональна галузь російської та польської історіографії. Українство у працях з національної історії ще можна простежити. Між тим у дослідженнях з історії інших народів національні (а саме українські) мотиви у більшості випадків важко знайти.

У Російській імперії у зв'язку з відомими заборонами публічного використання української мови та у друці до 1905 року переважна більшість праць істориків підросійської України була написана та / чи надрукована російською. Для частини російських та польських вчених була неприйнятною тематика з історії України²⁶, в тому числі через неписані корпоративні правила імператорських університетських колективів в обох імперіях. С.О.Єфремов так оцінював політику російського уряду і відповідно університетських корпорацій у поширенні українознавчих знань: «університети в Україні просто гребували наукою про рідний край, справлячи ту саму місію, якій все слугувало в централізованій Росії»²⁷. Подібна ситуація спостерігалася, наприклад, у підавстрійській Буковині. Як згадував довічний член палати панів австрійського парламенту О.Г.Барвінський, Черновецький університет та інші «наукові інституції... не могли виховати свідомої української інтелігенції, що любила би свій край і народ, і подбала про его культурний розвиток»²⁸.

Серед науковців України чільне місце займають й українські історики, що проживали поза межами етнічних українських земель. Так, ряд істориків (серед них Ф.К.Вовк, П.О.Куліш, М.І.Костомаров) проживали Санкт-Петербурзі та Москві, у Варшаві (П.О.Куліш) та інших містах Російської імперії. Ряд українських науковців російського громадянства тривалий час

проживали поза кордонами Російської імперії: П.О.Куліш (1867–1871) та М.С.Грушевський (1894–1913) – у Галичині, Ф.К.Вовк (Волков) з 1879 по 1905 рр. – у Франції, М.П.Драгоманов у 1875–1895 рр. – в Австро-Угорській імперії (в основному у Відні, а також у Женеві і Софії). Представник старовинного козацько-старшинського роду Д.І.Дорошенко проживав протягом довгого часу (1920–1951) у Відні, Празі, Мюнхені. Історик, соціолог та правознавець українського походження (також з відомого козацько-старшинського роду) М.М.Ковалевський більшу частину свого життя прожив за кордоном. Спочатку він після закінчення Харківського університету навчався у Берлінському університеті та Школі хартій у Парижі (1872–1877), а потім, після звільнення з Московського університету, викладав у Стокгольмському, Оксфордському та інших університетах Європи, Російській вищій школі суспільних наук у Парижі (1887–1905).

На наш погляд, часто існують більш широкі підстави для вивчення творчості того чи іншого науковця у контексті розвитку української історичної науки. При цьому критерієм відбору виступає не лише українське походження (окрім вищезазначених істориків зі старшинських сімей походили, наприклад, М.П.Драгоманов, І.В.Луцицький, В.К.Піскорський), а й українофільські симпатії, допомога чи участь в українському національному русі (яскравий приклад – М.М.Ковалевський²⁹).

С.І.Лиман виступає проти спільного вивчення праць науковців українських земель обох імперій. Медієвістів українських земель Російської імперії він характеризує як «регіональних представників загальноросійського служилого вченого світу»³⁰. На його переконання «Вчені українських земель Австрійської (з 1867 р. Австро-Угорської) імперії являлися представниками німецько-австрійського чи польського вченого світу, що відбивав й їх національний склад»³¹. На наш погляд, різниця багатонаціональних (а не лише російських, німецько-австрійських чи польських) наукових співтовариств, що історично склалися на українських землях часів двох імперій, дозволить більш ширше та глибше проаналізувати праці представників різних націо-

нальних історіографій, зокрема показати спільність позитивістського нарративу історіописання в Україні того часу. Такий підхід є особливо важливим для показу окремих національних історіографій як важливих та невід'ємних елементів загальноєвропейського та світового історіографічного процесу³². Науковці активно друкувалися у столичних часописах та видавництвах, разом працювали у різних загальноімперських наукових та навчальних інституціях, брали участь у різних наукових заходах (найбільш яскраві приклади – з 1869 року Археологічні з'їзди у Росії³³ та з'їзди польських істориків в Австро-Угорщині³⁴, з 1900 року Міжнародні конгреси істориків³⁵).

Яскравим репрезентантом європейського позитивізму був М.М.Ковалевський, який найкраще з усіх учених українського походження був інтегрований до західноєвропейського наукового співтовариства (навчання та викладання у провідних університетах Західної Європи, організація Російської школи суспільних наук, знайомство з багатьма відомими ученими тощо³⁶). Праці М.М.Ковалевського інколи друкувалися спочатку французькою, а потім російською мовами³⁷.

Дискусія сучасних науковців щодо національної приналежності істориків, на наше переконання, дещо умовна. Українська і частково польська історіографія другої половини ХІХ століття – початку ХХ століття, її проблематика, національна історична парадигма та категоріальний апарат, знаходилися у стадії формування. Для української (як і польської) історіографії таким завданням стала розробка нової концепції історії відродження українського (відповідно польського) народів на несамостійних державницьких засадах. Окрім того, для української історіографії нові концептуальні положення мали довести окремішність українців від росіян (поляків) в історії, культурі та мові. Українські науковці доводили окремішність української «неісторичної» від російської «історичної» нації також шляхом наведення фактів з історичного минулого. Не зважаючи на розробку вченими проблем в основному української історії та культури у творах прихильників подвійної лояльності України до 1918 року чітко не простежується бажання показати на

концептуальному рівні окремішність російського та українського історичного процесів³⁸.

Подібна ситуація склалася й у суспільно-політичній думці Галичини. Західноукраїнські мислителі доводили існування окремого від поляків народу русинів-українців, його історичних прав на власний політичний та культурний розвиток. Тому такою гострою була реакція українських істориків на великодержавні тенденції, що виразно проявилися у польській публіцистиці та історіографії з кінця XIX ст.³⁹.

Становлення національної парадигми не завершилося на початок XX ст. в українській (та частково польській) історичній науці у порівнянні з російською чи німецькою університетсько-академічною історіографією. Частина істориків (головним чином тих, що займалися вітчизняною історією) тяжіла до національних схем історичного процесу. Визнання та застосування позитивістської методології та дослідницької методики (чи окремих її елементів) у багатьох випадках суперечило національній ідеї. Науковці, намагаючись бути об'єктивними, часто вступали у суперечність з національними міфами та власним почуттями патріотизму і національної гідності. Дослідники з всесвітньої історії, які були краще ознайомлені з європейськими ідеями, генералізували більше ідей, які були характерні для позитивістського наративу. Переважна частина науковців обирала позитивістський наратив історіописання, як визнаний у науковому співтоваристві стандарт фаховості та професіональності. Таким чином можна стверджувати про певну зворотну залежність між формуванням та розвитком університетсько-академічної історіографії та поширенням національної ідеї в українській та польській історичній науці. Процес створення національних історіографій не сприяв популяризації ідей позитивізму.

Теоретико-методологічні засади праць репрезентантів різних національних історіографій, які проживали на українських землях у досліджуваній період, мало відрізнялися на відміну, наприклад, від їх суспільно-політичних поглядів чи проблематики. Тому можна оцінювати позитивістську парадигму як головну концептуальну схему історичного процесу та (до певної

міри) єдину та системоутворюючу модель історичних досліджень. До того ж українська історіографія фактично формувалася на теренах Російської та Австро-Угорської імперій. Представники української історичної науки, як університетські викладачі, водночас були чиновниками Російської чи Австро-Угорської імперій. Вони активно друкувалися у столичних часописах та видавництвах, працювали у різних загальноімперських наукових та навчальних інституціях, брали участь у різних наукових заходах. Тому поширеним варіантом для істориків України досліджуваного періоду стало подвійна, а, інколи, для галицьких істориків – потрійна лояльність.

¹ Могильницький Б.Г. Политические и методологические идеи русской либеральной медиевистики середины 70-х годов XIX – начала 900-х годов / Б.Г.Могильницький. – Томск: Изд-во ун-та, 1969. – 409 с.; Мягков Г.П. Научное сообщество в исторической науке: Опыт русской исторической школы / Г.П.Мягков. – Казань: Изд-во ун-та, 2000. – 298 с.; Нечухрин А.Н. Теоретико-методологические основы российской позитивистской историографии (80-е гг. XIX в. – 1917 г.) / А.Н.Нечухрин. – Гродно: Изд-во ун-та, 2003. – 351 с.; Рамазанов С.П. Кризис российской историографии начала XX века / С.П.Рамазанов.– Волгоград: Изд-во ун-та, 1999-2000. – Ч. 1–2.; Сидиенко Т.И. Либерально-историческая мысль в России на рубеже XIX–XX веков / Т.И. Сидиенко. – СПб.: Нестор, 2004. – 321 с.; Социологическая мысль в России: Очерки по истории немарксистской социологии последней трети XIX – начала XX века. – Л.: Наука, 1978. – 416 с.; Уткина Н.Ф. Позитивизм, антропологический материализм и наука в России (вторая половина XIX в.) / Н.Ф.Уткина. – М.: Наука, 1975. – 350 с.; Шкуринов П.С. Позитивизм в России XIX века / П.С.Шкуринов. – М.: Изд-во ун-та, 1980. – 416 с.; Фёдоров М.Г. Русская прогрессивная мысль XIX в.: от географического детерминизма к историческому материализму / М.Г.Фёдоров. – Новосибирск: Наука, 1972. – 162 с.; Хмылёв Л.Н. Проблемы методологии истории в русской буржуазной историографии конца XIX – начала XX вв. / Л.Н.Хмылёв. – Томск: Изд-во ун-та, 1978. – 172 с. та ін.

² Водовозов Н.В. Русские писатели в Австрийской Галиции / Н.В.Водовозов // Уч. зап. Моск. пед. ин-та. – 1970. – Т. 405: Вопросы русской литературы. – С. 291–309.

³ Rudnytski I.L. The Role of the Ukraine in Modern History / I.L.Rudnytski // *Slavic Review*. – 1963. – Vol. XXII. – P. 199–216.

⁴ Rudnytski I.L. The Role of the Ukraine in Modern History. – P. 207.

⁵ Каппелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроби порівняння / А.Каппелер // Україна: культ. спадщина, нац. свідомість, державність. – 1992. – Вип. 1. – С. 117; Куций І.П. Українська науково-історична думка Галичини (1830-і – 1894 рр.): Рецепція національної історії / І.П.Куций. – Тернопіль: Джура, 2006. – 220 с.; Магочий П. Українське національне відродження: нова аналітична структура / П.Магочий // Укр. іст. журн. – 1991. – №3. – С. 102–103; Масненко В. Самоідентифікація українських істориків у контексті становлення національної історичної думки (брати А.В. та М.В.Сто-роженко, І.А.Линниченко, Д.І.Багалій) / В.Масненко // Київ. старовина. – 2002. – №6. – С. 92–106 та ін.

⁶ Журба О.І. Історіографічний процес другої половини XVIII – першої половини XIX століття як передісторія українського історіописання (дискусійні замітки) / О.І.Журба // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2006–2007. – Вип. 15: Confraternitas. – С. 408–417; Калакура Я.С. Українська історіографія / Я.С.Калакура. – К.: Генеза, 2004. – С. 12; Калакура Я.С. Українська історіографія в структурі історичної науки / Я.С.Калакура // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики. – Вип. 10, ч. 2, чис.5: Історіографічні дослідження в Україні. – 2000. – С. 404; Лиман С.И. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.) / С.И.Лиман. – Х.: ХГАК, 2009. – С. 25 прим.; Попова Т.Н. Региональная историография: проблемы методологии / Т.Н.Попова // Библиотечное дело и краеведение: сб. науч. тр. – К.; Симферополь, 2000. – С. 143–161; Попова Т.Н. Историографический процесс в региональном измерении: из истории Новороссийского университета / Т.Н.Попова // Библиотечное дело и краеведение: сб. науч. тр. – К.; Симферополь, 2002. – С. 63–80; Попова Т.Н. Историография в лицах, проблемах, дисциплинах: из истории Новороссийского университета / Т.Н.Попова. – Одесса: Астропринт, 2007. – 536 с.

⁷ Barycz H. Wśród pamiętnikarzy, gawędziarzy i uczonych galicyjskich. Studia i sylwetki z życia umysłowego Galicji XIX w. / H.Barycz. – Kraków, 1963. – Т. 1–2; Buczko J. Historycy «szkoły krakowskiej» w życiu politycznym Galicji / J.Buczko // Spór o historyczną szkołę kracowską. W stulecia katedry historii Polskiej / pod red. С.Бобиńskiej і J.Wyrozymskiego. – Kraków: Wyd-wo literackie, 1972. – S. 191–208; Data J. Tendencje pozytywistyczne w czasopiśmiennictwie wielkopolskim w latach 1848 – 1870 / J.Data. – Poznań: PWN, 1975. – 182 s.; Janowski M. Inteligencja wobec wyzwań nowoczesności. Dylematy ideowe polskiej inteligencji liberalnej w Galicji w latach 1889 – 1914 / M.Janowski. – Warszawa: In-t historii PAN, 1996. – 271 s.; Kozłowska H. Z problematyki przełomu pozytywistycznego w Galicji / H.Kozłowska // Kwartalnic historyczny. – 1975. – Z. 3. – S. 542–551; Sobieraj T. Pozytywizm w «piekle galicyjskim». Na przykładzie twórczości Józefa Rogosza / T.Sobieraj // Poznańskie studia polonistyczne. Czytanie pozytywizmu. – Poznań, 2000. – S. 67–90.

⁸ Удод О.А. Дисциплінарна структура української історичної науки:

академічний та дидактичний виміри / О.А.Удод // Микола Павлович Ковальський. *Ad gloriam..Ad honores...Ad memorandum.../* За ред. Г.К.Швидько. – Дн.: ПП «Ліра ЛТД», 2007. – С. 129–142.

⁹ Лиман С.И. Средневековые цивилизации Западной, Центральной и Юго-восточной Европы: опыт исследований в украинских землях Российской империи (1804 – первая половина 1880-х гг.): дис... д-ра іст. наук: спец. 07.00.02 / Харьков. гос. академия культуры. – Х., 2009. – С. 45.

¹⁰ Магочий П. Українське національне відродження: нова аналітична структура / П.Магочий // Укр. іст. журн. – 1991. – № 3. – С. 97–107; Magocsi R.P. The ukrainian national revival: A new analytical framework / R.P.Magocsi // Canadian Review of studies of nationalism. – 1989. – N. 16. – P. 45–62; Kohut Z.E. The development of a Ukrainian Nacional Historiography in imperial Russia / Z.E.Kohut // Historiography in imperial Russia: The profession and writing in a multinational state. – Armonk; New York, 1999. – P. 433–452; Velychenko S. National History as Cultural process: A Survey of the interpretations of Ukrainian's Past in Polish, Russian and Ukraine Historical writing from the earlist times to 1914 / S. Velychenko. – Canadian Institute of Ukrainian Studies Pres university of Alberta, 1992. – 283 p. та ін.

¹¹ Калакура Я.С. Українська історіографія. – С. 12.

¹² Лиман С.И. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.). – С. 51.

¹³ Лиман С.И. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.). – С. 24.

¹⁴ Лиман С.И. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.). – С. 25.

¹⁵ Барвінський О. Історія української літератури. – Ч. II: Третя (народна) доба письменства / О.Барвінський. – Львів: вид. НТШ, 1921. – С. 106–107, 108–109; Кармазіна М. Ідея державності в українській політичній думці (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / М.Кармазіна. – К.: [б.и.], 1998. – С. 102, 106–109, 124–125; Киричук О. Ідеологія діячів Ставропігійського інституту у Львові (1864 – 1890 роки) / О.Киричук // Україна: культ. спадщина, нац. свідомість, державність. – 2001. – Вип. 9. – С. 315; Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К.: Наук. думка, 2001. – С. 566, 574–575, 617, 626, 636–637 та ін.

¹⁶ Характерно, що В.Б.Антонович пояснював «потрійну» лояльність свого сучасника – професора австрійської історії Львівського університету І.І.Шараневича – саме його службовим становищем: «Становище його як австро-польсько-руського університетського професора змушувало його хитатися в обранні мови для своїх творів. Тому він написав один твір польською мовою, два – російською та один – німецькою». Див.: Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В.І.Вернадського Національної Академії наук України. – Ф. 1. – Од. сх. 8093. – Арк. 236. За даними Р.Лаврецького

І.І.Шараневич був автором 125 наукових праць, з них 80 були видані українською, 40 – польською, 5 – німецькою мовами. Див.: Lawrecki R. Isydor Szaranewicz (1829 – 1901) / R.Lawrecki // *Złota księga historiografii lwowskiej XIX – XX wieku.* – Rzeszów: Wyd-wo un-tu, 2007. – S. 134. І.І.Шараневич під час дискусії по реферату Ф.Папія на II з'їзді польських істориків у Львові (1890 р.) оголосив себе щасливим тому, що «є польським науковим високопосадовцем і це становище цілком узгоджується з моїми переконаннями». Див.: *Pamiętnik drugiego zjazdu historyków polskich we Lwowie.* – Т. II: *Obrady i uchwały.* – Lwów: nakl. uczestników zjazdu-druk. W. Łozińskiego, 1891. – S. 107. Такий пасаж є не стільки прикладом ввічливості чи наукової мімікрії (остання була обумовлена не лише службовим становищем), а й глибоким впливом польського наукового середовища.

¹⁷ Hroch M. Social preconditions of national revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social composition of patriotic groups among the smaller european nations / M.Hroch. – Cambridge: Cambridge un-ty press, 1985. – P. 185–191; Magocsi R.P. The ukrainian national revival: A new analytical framework / R.P.Magocsi // *Canadian Review of studies of nationalism.* – 1989. – N. 16. – P. 45–62; Каппелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроби порівняння / А.Каппелер // *Україна: культ. спадщина, нац. свідомість, державність.* – 1992. – Вип. 1. – С. 117; Магочий П. Українське національне відродження: нова аналітична структура / П.Магочий // *Укр. іст. журн.* – 1991. – №3. – С. 102-103; Масненко В. Самоідентифікація українських істориків у контексті становлення національної історичної думки (брати А.В. та М.В.Стороженко, І.А.Линниченко, Д.І.Багалій) / В.Масненко // *Київ. старовина.* – 2002. – № 6. – С. 92–106 та ін.

¹⁸ Ці польські шляхтичі (як пізніше і В.К.Липинський) не позбулися і не могли повністю позбутися рідної національної і конфесійної приналежності. Так, Б.С.Познанський потім згадував, що для етнічних поляків навіть їх «українофільство було польським, та воно і не могло бути іншим». Див.: Познанський Б. Воспоминания / Б.Познанский // *Укр. жизнь.* – 1913. – №2. – С. 17. Про особливості ментальності поляків українських губерній Російської імперії див. детальніше: Kieniewicz J. Wpływ zaboru rosyjskiego na świadomość społeczeństwa polskiego / J.Kieniewicz // *Dzieje Najnowsze.* – R. IX. – 1977. – N. 4. – S. 105-115.

¹⁹ Світленко С.І. Діячі польського походження в українському національному русі пореформеної доби: українські хлопомани К.П.Михальчук, Б.С.Познанський, Т.Р.Рильський / С.І.Світленко // *Наук. зап. нац. ун-ту «Острозька Академія»: іст. науки.* – 2003. – Вип. 3. – С. 52–59.

²⁰ В.К.Липинський вважав завданням своєї публіцистичної та наукової діяльності: «звернути увагу польського суспільства на Україні на необхідність ясного усвідомлення собі свого становища відносно визвольного руху українського народу». Див.: Lipiński W. Szlachta na Ukrainie / W.Lipiński. – Cz. 1: *Udział jej w życiu narodu ukraińskiego na tle jego dziejów.* – Kraków: druk. Un-

tu Jagiellonskiego, 1909. – S. 3.

²¹ З 84 надрукованих за життя В.К.Липинського 19 праць польськомовні, 65 – надруковані українською мовою. Див.: Lipiński W. Religia i kościół w dziejach Ukrainy / W.Lipiński. – Przemyśl: Południowo-wschodni instytut naukowy w Przemyślu, 1999. – S. 19–35. Багатомовність є характерною ознакою праць не лише польських шляхтичів підросійської України, а й переважної більшості галицьких істориків, українців за національністю (в тому числі І.І.Шараневича, І.Я.Франка, М.С.Грушевського та представників його Львівської школи).

²² Філософська думка в Україні: біобібліогр. словник. – К.: Пульсари, 2002. – С. 124.

²³ Щёголев С.Н. Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма / С.Н.Щёголев. – К.: тип. И.Н.Кушнарёва, 1912. – С. 73, 362, 438–439.

²⁴ Кравченко В.В. Д.І.Багалій в світлі й тіні своєї «Автобіографії» / В.В.Кравченко // Багалій Д.І. Вибрані праці. – Т. 1. – Х.: Золоті сторінки, 1999. – С. 14.

²⁵ Петров М.Н. Пропедевтика / М.Н.Петров // Петров М.Н. Лекции по всемирной истории. – Т. I. История древнего мира. – Х.: Кн. магазин Д.Полухтова, 1888. – С. 24.

²⁶ З цього приводу М.С.Грушевський так характеризував історіографічну ситуацію кінця XIX – початку XX ст.: «Сучасні польські учені трактують Україну-Русь, Білорусь. Литву як домени польської науки, що ex officio мусять входити в круг польських досліджень, так само як учені всеросійського напрямку втягують між самі предмети в круг російської науки, як її інтегральні складники». Див.: Грушевський М. [Рецензія] / М.Грушевський // Зап. наук. т-ва ім. Шевченка. – 1902. – Т. L [50]. – Кн. 6. – С. 16. – Рец. на кн.: Statutum lituanicum aeternius editiones (1566). – Kraków: Archiwum komisji prawniczej, 1900. – 70, 568 s.

²⁷ Сфремов С. Українознавство: Показчик потрібнішої для самоосвіти літератури / С.Сфремов. – К.: друк. Всеукр. кооп. видавнич. союзу, 1920. – С. 4.

²⁸ Барвінський О. Історія української літератури / О.Барвінський. – Ч. II: Третя (народна) доба письменства. – Львів: вид. НТШ, 1921. – С. 107.

²⁹ Серед усіх перерахованих П.Я.Стебницьким прикладів участі М.М.Ковалевського в українському національному русі виділяємо його запрошення для М.С.Грушевського читати у Російській вищій школі суспільних наук у Парижі курс з історії України (пізніше неодноразово виданий як «Очерк истории украинского народа»). Див.: Смуток П. [Стебницький П.]. М.М.Ковалевский и украинство / П.Смуток // Укр. жизнь. – 1916. – № 4–5. – С. 66. Тому повністю логічний і правильний висновок автора: «Він

[М.М.Ковалевський – Б.О.] визнавав себе українцем не лише за одним походженням, але й за співчуття до культурних устремлінь українського народу». Див.: Смуток П. [Стебницький П.]. М.М.Ковалевский и украинство. – С. 66. Характерно, що саме випадок з М.С.Грушевським з зрозумілих ідеологічних (можливо і цензурних) причин не був наведений у статті Я.Д.Ісаєвича. Див.: Ісаєвич Я.Д. М.М.Ковалевський та Україна / Я.Д.Ісаєвич // Укр. іст. журн. – 1966. – №4. – С. 135–137. З відведених йому долею неповних 65 років життя М.М.Ковалевський проживав перші 21 рік у Харківській губернії і Харкові та пізніше в основному за кордоном (за винятком 18 років у Москві та Петербурзі). Між тим М.П.Драгоманов, що був особисто знайомий з М.М.Ковалевським, заперечував українофільство останнього: «Українець з роду, але не українофіл». Див.: Драгоманов М.П. Чудацькі думки про українську національну справу / М.П.Драгоманов // Драгоманов М.П. Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні»). – К.: Либідь, 1991. – С. 492.

³⁰ Лиман С.И. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.). – С. 25.

³¹ Лиман С.И. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.). – С. 25.

³² Про ґрунтовну обізнаність польських істориків трьох держав з західноєвропейською новітньою літературою з філософії та методології історії свідчить бурхлива дискусія на III з'їзді польських істориків у Кракові. Див. детальніше: Maternincki J. Między tradycją a nowoczesnością. Spory metodologiczne na III Zjeździe Historyków polskich w Krakowie w 1900 r. / J. Maternincki // Kwartalnic historii nauki i techniki. – 1980. – N. 2. – S. 269–297.

³³ З 15 Всеросійських археологічних з'їздів (1869–1911) 6 пройшли в українських містах: Києві (1874, 1889), Одесі (1884), Харкові (1902), Катеринославі (1905), Чернігові (1908). Див.: Заремба С.З. Археологічні з'їзди / С.З.Заремба // Енциклопедія історії України. – Т. 1. – К.: Наук. думка, 2003. – С. 133.

³⁴ Зі 153 учасників другого з'їзду польських істориків у Львові 76 були зі Східної Галичини. У роботі брали участь й українські історики: І.Я.Франко та І.І.Шараневич. Див.: Pamiętnik drugiego zjazdu historyków polskich we Lwowie. – Т. II: Obrady i uchwały. – Lwów: nakł. uczestników zjazdu – druk. W. łożeńskiego, 1891. – S. I–VIII.

³⁵ Див.: Слонимский А.Г. Участие российских учёных в международных конгрессах историков / А.Г.Слонимский // Вопросы истории. – 1970. – № 7. – С. 95–108; Стельмах С. Участь істориків України в міжнародній методологічній дискусії наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття / С.Стельмах // Укр. іст. збірник-2000. – К., 2000. – С. 203–219 та ін.

³⁶ Усенко І.Б. Ковалевський Максим Максимович / І.Б.Усенко // Енциклопедія історії України. – Т.4. – К.: Наук. думка, 2007. – С. 377.

³⁷ Kowalewsky M. Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété / М.Кowalewsky. – Stockholm, 1890. – 202 p.; Ковалевский М.М. Очерк происхождения и развития семьи и собственности. Лекции, читанные в Стокгольмском университете / Пер. с франц. М.Иолшина / М.М.Ковалевский. – СПб.: тип. Ю.Н.Эрлиха, 1895. – 152 с.; Kowalewsky M. Coup d'oeil sur l'évolution du régime économique et sa division en périodes / М.Кowalewsky // Devenir social. – 1896. – N. 6. – P. 481–499; Ковалевский М.М. Краткий обзор экономической эволюции и подразделение её на периоды / Пер. с франц. – СПб.: Печ. дело, 1899. – 28 с.; Kowalewsky M. La passage historique de la propriété collective à l'individuelle / М.Кowalewsky // Annales del'Institut International de Sociologie. – Т. II: Travaux du second congrés tenu à Paris en septembre – octobre 1895. – Paris, 1896. – 40 p.; Ковалевский М.М. Эволюция собственности. Исторический переход от коллективных форм землевладения к частной собственности / Пер. с франц // Вестн. всемирной истории. – 1900. – № 3. – С. 85–124; Kowalewsky M. La régime économique de la Russie / М.Кowalewsky. – Paris: Bibliothèque sociologique internationale, 1898. – 363 p.; [Ковалевский М.М.]. Экономический строй России Максима Ковалевского, б. проф. Московского университета, члена интернационального института социологии / Пер. с франц. – СПб.: изд. А.В.Ермолаева, 1900. – 240 с. та ін.

³⁸ Див., наприклад: Богдашина О.М. Слобідський літописець історії України Д.І.Багалій / О.М.Богдашина // Укр. іст. журн. – 2008. – № 1. – С. 93 та ін.

³⁹ Зашкільняк Л. Польська історія та історіографія кінця ХІХ – початку ХХ ст. в оцінці галицьких українських істориків / Л.Зашкільняк // Wielkokułturove środowisko historyczne Lwowa w ХІХ і ХХ w. – Rzeszów: Wyd-wo un-tu, 2005. – Т. III. – С. 234.